

HIDAS I. PÉTER

PACIFIKÁLÁS

Ferenc József hadserege Magyarországon, 1849–1859

Ahhoz, hogy legalább megközelítően pontos képet alkosson a Magyarországon az 1850-es években lévő Habsburg hadsereggel kapcsolatos közvéleményről, a kutató elsősorban az ún. *Stimmungsberichte*kre (hangulatjelentés) támaszkodhat. Ezeket eredetileg kéthetente, majd havonta, kéthavonta, 1855-től pedig negyedévenként készítették. Megbízhatóságuk az évtized elején, illetve a legalacsonyabb közigazgatási szinten a legnagyobb. A Belügyminisztériumban rendszeresen iktatták ezeket a jelentéseket. Céljük az volt, hogy segítségükkel a kormány pontos képet nyerjen arról, hogyan reagál a magyar nép a különböző kormányintézkedésekre és a nemzetközi eseményekre. A kormány megpróbálta biztosítani a pontos jelentéstételt, ezért előre elkészített kérdőíveket osztott ki. Egy kerületen belül mind a polgári közigazgatásnak, mind a hadseregnek, mind a csendőrségnek (vagy a rendőrségnek) is jelentést kellett készítenie. Ugyanúgy, mint akkoriban a hatóságok, most mi is összevethetjük e jelentéseket, hogy így vizsgáljuk meg megbízhatóságukat.

Az azonos körzetben, azonos időben készült jelentésekből általában véve még ma is igaznak lehet elfogadni azt az információt, amit valamennyi tartalmaz. A katonai jelentések ugyanakkor általában hitelesebbnek tűnnek, mivel ezek 1850 után nem igazodtak annyira a politikai érdekekhez, mint a többiek. Némi hitelt adhatunk a hivatalnokok beszámolójának is, mivel ezeket a saját kerületüket jól ismerő tisztviselők írták, akik ismerték helyi informátoraik megbízhatóságát is. A rendőrségnek és a csendőrségnek viszont az állt érdekében, hogy feljebbvalóit biztosítsa: Magyarországon minden rendben van. A helyi tisztviselőkben is lehetett ugyan hajlandóság arra, hogy rózsaszínű képet fessenek, de ezt ellensúlyozza azon vágyuk, hogy környezetükben népszerűek legyenek oly módon, hogy könnyítik megbízatásuk és szolgálatuk terheit.

A *Stimmungsberichte*ken kívül más, a közvéleményt tükröző forrást is találunk. A magyar sajtó pl. tükrözi bizonyos értelmiségiek és nemesek nézeteit. Az 1860-as évek elején már alig korlátozták a sajtószabadságot. A parasztok közös folyamodványok, tüntetések, erőszakos cselekmények, a sorozás alóli kibújás vagy megalázkodás útján fejezték ki érzéseiket. A dzsentri és a középosztályok vagy együttműködtek, vagy ellenálltak, ugyanígy cselekedtek az arisztokraták is. A kortársak később arról írtak, hogy a sötétség korában ezek voltak a passzív rezisztencia hősi napjai, így a romantikus és a nacionalista történészek boldogan mélyedtek el ezekben a témákban. Munkáikat ezért a legnagyobb szkepticizmussal

kell kezelni. A 19. század derekának magyar közvéleményéről sokkal jobban tájékoztatnak bennünket a kormányügynökök jelentései.

A megszálló hadsereg

1849 nyarán három hadsereg volt Magyarországon: az osztrák, az orosz és a magyar. Az év végére azonban már csak egy, az osztrák; a magyar katonák hazaindultak, az orosz intervenciók visszatértek lengyelországi és dél-oroszországi bázisaikra. Ugyanakkor Ferenc József fegyveres erőinek nagyobbik része hosszabb magyarországi tartózkodásra rendezkedett be. 1868-ig bezárólag a teljes Harmadik Hadsereget bízták meg Magyarország pacifikálásával.

Az osztrák fegyveres erők tényleges nagysága hónapról hónapra és helyről helyre változott, így a Magyarországon állomásozó egységek nagyságát nagyon nehéz megállapítani. Általában kb. a sereg fele állt aktív szolgálatban. A nemzetközi helyzettől, illetve a belső gazdasági helyzettől függően egyaránt történtek tömeges behívások és tömeges szabadságolások. A teljes 400 000¹ főből 1848 januárjában 250 000-en voltak aktív szolgálatban. Az 1861. évi hivatalos összeírás szerint békeidőben mintegy 280 000 fős, háborúban 630 000² fős a sereg. Haynau tábornok serege 1849-ben 175 000 főből állt. Ebből azonban nemsokára több egységet Csehországba irányítottak, majd 1853-ban, amikor a háború a poroszokkal már a küszöbön állt, e csapatokat még többen követték³.

1849 és 1867 között a Harmadik Hadsereg átlagos létszáma kb. 40 000 fő. A Harmadik Hadsereg *Ordre de Bataille und Dislocationja*⁴ szerint az alábbi évek első hónapjában a Magyarország területén állomásoztatott katonaság létszáma a következő volt:

1861	46 000
1862	48 000
1863	41 000
1864	36 000
1865	39 000
1866	41 000
1867	48 000

Ebből a lovasság rendszerint 15 000 főt tett ki, és főleg a huszárok közül sokan magyarok voltak. Jelenlétük ellentétben állt azzal a hagyományos politikával, hogy a besorozottakat elviszik saját hazájukból.

1 *Deák István*: The Lawful Revolution. Louis Kossuth and the Hungarians, 1848–1849. New York, 1979. 191. Magyar kiadása: Kossuth Lajos és a magyarok 1848–49-ben. Bp. 1983.

2 *Hunfaly János*: Magyarország viszonyainak statisztikai vázlat. Statisztikai Közlemények 5 (1863) 76.

3 *Gunther E. Rothenberg*: The Army of Franzis Joseph. West Lafayette/Indiana, 1976. 48.

4 Magyar Katonai Levéltár (a továbbiakban: MKL), Budapest, A Harmadik Hadsereg Általános Parancsai, Elnöki Iratok, Ordre de Bataille und Dislocation, 1862/2906, 1863/3006, 1864/3118, 1865/3218, 1866/3321, 1867/3429, Abteilung 2787 a (GS).

G. E. Rothenberg megállapítja, hogy 1850-ben 90 000 katonára állomásozott Magyarországon és a katonai határőrkerületekben, de nem adja meg az arányt.⁵ Magyarországon az Első Lovashadtestben 10 634 embert tartottak nyilván, ez 25 %-kal volt kevesebb, mint az 1860-as években.⁶ Más jel nem mutat ugyanebbe az irányba. A toborzás, a besorozás állandó volt az 1860-as évekig.

Magyarország 1849-től 1860-ig évről évre kiállította a 23. Vadászrezdetet (*Feldjäger*). Azután a követelmények lényegesen megnöttek. Hasonló volt a helyzet a birodalom más részein is.⁷

1. táblázat

A vadászrezderek kiállítási kötelezettsége az Osztrák Birodalom tartományaiban

Év	Magyarország és Erdély	Cseh–Morvaország	Ausztria
1817	–	7	5
1853	1	10	8
1857	1	8	8
1860	4	11	10
1867	2	18	13

1853-ban és 1857-ben Magyarország tizennégy teljes gyalogezredet — amelyek nem tévesztendőek össze az elitebb vadászrezdettel — állított ki, de 1860-ban a megyék annyi újoncot küldtek, hogy huszonhárom ezredet töltöttek meg, 1867-ben pedig huszonhatet.⁸ Így a rendelkezésünkre álló adatok hiányossága ellenére, de figyelembe véve a 19. század első felének népességnövekedését, sem a Habsburg hadsereg, sem a Magyarországra küldött csapatok létszáma sem változhatott lényegesen 1849 és 1860 között. A katonák aránya az összlakossághoz az 1848–49-es évek kivételével 1817 és 1860 között tulajdonképpen csak csökkent.

Hadsereg és politika

A Habsburg Birodalom egyik hagyományos pillére a hadsereg volt. Bécsnek és a hadseregnek a politikáról alkotott véleménye azonban nem mindig egyezett, miután Magyarországot visszahódították. 1848. december 27-én az egyik miniszter azt írta a főparancsnoknak, Windisch-Grätz hercegnek, hogy Magyarországot nemzetiségenként kellene fél-autonóm területekre bontani. Windisch-Grätz nem vett tudomást erről a tervről. Az ultrakonzervatív föderalista tábornok, aki mögött hatalmas hadsereg állt és nagy befolyással rendelkezett az udvarban is, nyomást gyakorolhatott az 1849-es liberális centralista osztrák kormányra, hogy az

⁵ G. E. Rothenberg: i. m. 48.

⁶ MKL, 1853/1870. 78/opt, 25. csomag

⁷ *Alphons Wrede: Geschichte der K. und K. Wehrmacht. Die Regimenter, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des XIX. Jahrhunderts. I–V. Wien, 1898–1905. I. 9. táblázat.*

⁸ I. m. 6. táblázat

együttműködjék a magyarországi arisztokraták ún. ókonzervatív csoportjával. A kormány 1849. január 6-i ülésén vonakodva ugyan, de hozzájárult a legaktívabb lojális arisztokratákkal folytatandó tárgyalásokhoz. Ezeknek az volt a célja, hogy egy nem hivatalos tanácsadó szervezetet hozzanak létre a kormány mellett, mely Magyarország újjászervezésével foglalkozik.⁹

A bizottság hamarosan megkezdte munkáját, de sokat nem érhetett el, mivel a kormány, melynek szándékában állt tevékenységüket korlátozni, egy rangidős tisztviselőt küldött a bizottságba. Neki az ellenőrzés, gyakorlatilag a tanács működésének korlátozása, a kormány céljaihoz igazítása volt a feladata.¹⁰ Ez nem tetszett Windisch–Grätznek. A herceg anélkül, hogy a liberális centralisták utasításait megvárta volna, a bécsi kormánytól teljesen függetlenül kezdte meg saját elképzelései érvényesítését Magyarország újjászervezésében. Ebben élvezte a magyar ókonzervatívok támogatását. 1849-ben, amint csapatai beléptek Magyarország területére, Windisch–Grätz ideiglenes királyi biztosokat nevezett ki, hogy segítsenek a hadseregnek. A Magyarország pacifikálásában és igazgatásában részt vevő biztosok kivétel nélkül magyar konzervatívok voltak.¹¹

1849. január 15-én Szőgyény–Marich László, az egyik ókonzervatív vezető, korábban alkancellár, elfogadta Windisch–Grätz felkérését, hogy vegyen részt Magyarország politikai igazgatásában. Szőgyény–Marich szerint ő az ajánlatot január 17-i találkozásukkor fogadta el. Ezen a találkozón arról tárgyaltak, hogy Magyarország integritását az ország alkotmányos intézményeivel összhangban kellene megőrizni. A magyar hegemoniát kívánták biztosítani, s következőképpen ez esetben a hivatalos közigazgatási nyelv is a magyar maradna.¹² Január 20-án Szőgyény–Marich elfoglalta helyét Budán és megkezdte a különböző kormányhivatalok szervezését.¹³ A közigazgatás vezetőit kizárólag az ókonzervatívok soraiból toborozták. Ők továbbra is úgy akarták alakítani Magyarországot, ahogyan ezt már a koronához benyújtott memorandumukban javasolták.

A hadsereg felhatalmazta Pest vármegyében Babarczy Antal királyi biztost, hogy mind a birodalmi, mind a magyar színeket használja. Hasonló engedményeket biztosítottak Fejér és Veszprém vármegyékben is.¹⁴ Szőgyény–Marich minden olyan lépés ellen tiltakozott, amit a liberális centralisták tettek Horvátországnak Magyarországtól való leválasztására. Amikor nyilvánosságra hozták a bécsi miniszterek által sugallt új alkotmányt, amely tükrözte a centralista és mérsékelt liberális nézeteket, Szőgyény–Marich és a nem hivatalos tanácsadó testület tiltakozásként előterjesztette lemondását. De egyik lemondás sem lépett érvénybe, mivel Windisch–Grätz újból biztosította támogatásáról az ókonzervatívokat.¹⁵

9 *Sashegyi Oszkár*: Az abszolutizmus kori levéltár. Bp. 1965. 25.

10 *Peter I Hidas*: The Metamorphosis of a Social Class in Hungary during the Reign of Young Franz Joseph. Boulder/Colorado, 1977. 49.

11 *Berzeviczy Albert*: Az abszolutizmus kora Magyarországon, 1849–1865. Bp. 1922. 82; *Sashegyi O.*: i. m. 181.

12 *Szőgyény–Marich László* országgbíró emlékiratai. II. Bp. 1903–1915.; *Halász Imre*: A magyar konzervatívok az abszolút korszakban. Nyugat, 1917. 21. sz. 662.

13 *Szőgyény–Marich L.*: i. m. 6.

14 *Sashegyi O.*: i. m. 169.; *Berzeviczy A.*: i. m. 83. skk.

15 Zichy Ödön levele Schwarzenberghoz, Győr, 1849. március 18. In.: *Andics Erzsébet*: A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben. III. Bp. 1961. 71. skk.

A herceg elutasította Schwarzenberg miniszterelnök Magyarországgal kapcsolatos politikáját. Windisch–Grätz eltúrte a magyar hivatalos nyelv kizárólagos használatát a kormány kifejezetten ellentétes utasításaival szemben. Budán helyreállították az 1848 előtti intézményeket, és több hivatalokkal egyértelműen közölték, hogy a főparancsnok engedélye nélkül ne tartsanak fenn közvetlen kapcsolatot a liberális centralista miniszterekkel. Ez kifejezetten ellentétben állt Bach belügyminiszter Windisch–Grätz-hez intézett korábbi utasításával.¹⁶

A liberális centralista miniszterek érthetően készültek arra a pillanatra, amikor meg tudják győzni az uralkodót a helyzet abszurditásáról: a katonai klikkel szövetségben lévő arisztokratikus föderalizmus és a szélesebb társadalmi bázissal rendelkező liberális centralizmus összeférhetetlenségéről. Kossuth volt az, aki szándékától függetlenül a segítségükre sietett. Hadserege sikeres tavaszi hadjárata beárnyékolta Windisch–Grätz katonai hírnevét. 1849. április 6-án a főparancsnokot elbocsátották. Utóda, Ludwig Welden báró altábornagy, félreértette az aktuális politikai helyzetet és szintén az ókonzervatívokat hívta segítségül a Magyarországon bevezetésre kerülő katonai diktatúra létrehozásához,¹⁷ de e politikai tévedése miatt elődje sorsára jutott.

Haynau

A kormány most Haynau tábornokot választotta ki arra a szerepre, hogy vezesse a Harmadik Hadsereget és Magyarországot katonai uralom alá vesse. Ő nagyon megfelelt erre a feladatra, mivel csapatai körében roppant népszerű és kitűnő parancsnok volt,¹⁸ és a lombardiai helyi felkelések elnyomásában is jelentős sikereket ért el.

Haynau egyetlen csatát sem veszített a magyarokkal szemben és gyakorlatilag egyedül, az orosz intervenciós csapatok segítsége nélkül győzött. Ugyanakkor minimális vérontással őrizte meg a Magyarország feletti uralmat egészen addig, amíg a kormány megszilárdult, és egy új felkelés veszélye teljesen tovaűnt. Mindazonáltal a liberális centralista kormány nem szándékozott a katonai vezetésnek szabad kezet adni. 1849. június 4-én Karl Freiherr von Geringer bárót, belügyminisztériumi tanácsost, Bach bizalmasát, kinevezték Magyarország polgári kormánybiztosának.¹⁹ Geringernek és Haynauanak — akit öt nappal korábban neveztek ki Magyarország katonai kormányzójának — együtt kellett Bach centralista reformpolitikáját végrehajtania a pacifikálandó országban.

Kezdetben nem volt túl sok nézeteltérés Haynau és Bécs között. Ferenc József és kormánya elhatározta, hogy a magyar vezetőkkel szigorúan kell bánni és a legveszélyesebb forradalmárokat meg kell büntetni. A fiatal uralkodó elfogadta

16 Kübec levele Schwarzenberghez, Pest, 1849. március 18. In.: *Andics E.*: i. m. 119. skk.; Windisch–Grätz levele Schwarzenberghez, 1849. április 12. I. m. 184. skk.

17 Welden levelei Széchen Antalhoz, Pozsony, 1849. május 25.; Zichy Ödönhöz, Pozsony, 1849. május 25.; és Szőgyény–Marichoz, Oroszvár, 1849. május 1. I. m. 214., 257. skk.; *Szőgyény–Marich L.*: i. m. VII. 19.; *Friedrich Walter*: Von Windisch–Grätz über Welden zu Haynau. Wiener Regierung und Armee–Oberkommando in Ungarn 1849/50. In.: *Die Nationalitätenfrage im alten Ungarn und die Südostpolitik Wiens*. Hrsg. *Friedrich Walter, Harold Steinmacher*. München, 1959. 110. skk.

18 *Deák I.*: i. m. 302.

19 *Sashegyi O.*: i. m. 30.

Schwarzenberg érveit a megtorlás és a példát statuáló terror szükségességéről.²⁰ Haynau, akit Deák István nagyon találóan aljas, gyanakvó és hisztérikus személyiségnek jellemzett, teljes szívvel egyetértett ezzel: „Felakasztatnám az összes vezetőt, agyonlövetném azokat az osztrák tiszteteket, akik az ellenség szolgálatába álltak és minden olyan magyar tisztet közlegénnyé fokoznék le, akik korábban minket szolgáltak akár civilként, akár őrmesterként. Én ezért a szörnyű példáért vállalom a felelősséget a hadsereg és a világ előtt.”²¹

Az ősz folyamán Haynau és haditörvényszékei szörnyű csapást mértek Magyarországra. Száztizennégy személyre szabtak ki végrehajtott halálbüntetést, akik közül 89 korábban birodalmi katonatiszt volt.²² További 386 személyt ítéltek halálra, de büntetésüket börtönbüntetésre változtatták. Mintegy 1756 főt börtönöztek be.²³

Anglia, Oroszország és Franciaország nyomást gyakorolt Ausztriára, hogy a forradalom után már ne üldözze a magyar felkelőket. Habár a bécsi kormány minden, a birodalom belügyeibe való beavatkozást visszautasított, 1849 végén a kormány már kezdett engedni. Haynaut utasították, hogy mérsékelje megtorló politikáját.²⁴ A tábornok feldühödött. Sem ő, sem tisztjei nem tisztelték a liberális centralista minisztereket. Adolf, egy jól informált pesti kém véleménye szerint a tábornok és a rangidős tiszték abszolutisták voltak és csak a fiatalabb tiszték törődtek a márciusi alkotmánnyal és a kormány új céljaival.²⁵

Haynau és klikkje úgy érezte, hogy csak a katonai diktatúra szolgálhatja az uralkodó dicsőségét. Haynau nagy élvezettel kezdte meg a miniszterek tekintélyének tönkretételét. A magyar sajtó megrökönyödve figyelte Haynau trükkjeit. A Pesti Napló 1850. március 21-én jelentette, hogy Haynau kiszabadította a forradalmi érzületű F. Schullert, akit előtte nemrég halálra ítéltek. Az újság április 4-én még nyolc ilyen ítélet-megváltoztatást közölt. Ugyanebben a hónapban a tábornok engedélyezte egy jótékony koncert megrendezését a politikai foglyok javára a Nemzeti Színházban.²⁶ Hamarosan létrehozták a Haynau Intézetet mindkét fél veteránjainak megsegítésére.²⁷ A magyar sereg öt ezredesét, akiket nemrég egyenként tizennyolc évi börtönbüntetésre ítéltek, hirtelen kiengedték és visszaadták nekik elkobzott birtokaikat is. Az aradi katonai börtönből hatvan tisztet engedtek szabadon.²⁸ A bírósági ítélet után szabadon engedték az 1849. évi forradalmi parlament huszonhat olyan tagját, akik részt vettek a Habsburg-ház trónfosztásában.²⁹

20 *Joseph Redlich*: Emperor Francis Joseph of Austria. A Biography. Hamden/Connecticut, 1965. 62.; *Karl Joseph Mayr* (szerk.): Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen von 1848 bis 1859. Vienna and Leipzig, 1931. 145. skk.

21 Haynau levele Schönhalshoz, 1849. augusztus 24. In.: *Steier Lajos*: Haynau és Paskievics. II. Bp. 1928. 417.

22 *Gunst Péter* (szerk.): Magyar történelmi kronológia. Az őstörténettől 1966-ig. Bp. 1968. 241.; *J. Redlich*: i. m. 61.

23 *Gunst P.*: i. m. 241.

24 200. sz. dokumentum a kormány üléséről. Bécs, 1849. augusztus 31. Közli: *Károlyi Árpád* (szerk.): Németújvári gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre. I. Bp. 1932. 547.

25 Országos Levéltár, Abszolutizmuskori Gyűjtemény (a továbbiakban: OL, AGY), K. K. III., Armee Commando für Ungarn und Siebenburgen, D 36–38, Polizei Section, D 36, 312/1850.

26 Pesti Napló, 1850. április 5.

27 Uo. 1850. április 30.

28 Uo. 1850. június 18.

29 Uo. 1850. július 2., 6.

1850 júliusában Haynaut elbocsátották tisztségéből. A kormány fokozatosan fosztotta meg a hadsereget a pacifikálásban játszott főszerepétől. A Harmadik Hadsereg következő főparancsnokai, Wallmoden–Gimborn gróf és Appel báró, politikailag jelentéktelenek voltak. Amikor 1852-ben Albrecht főherceg vette át a parancsnokságot, a liberális centralistákat menesztették. Az abszolutista uralkodó abszolutista minisztereket és tanácsadókat vett maga mellé, s így mellőzhette a hadsereg politikai igényeit.

Újoncozás

Ferenc József hadserege teljesen régimódi volt. A tisztek nemesi származásúak, kinevezésük általában a társadalomban elfoglalt helyüknek volt köszönhető, a közlegényeket pedig vagy alacsony társadalmi helyzetük, vagy államellenes magatartásuk miatt hívták be. Ebből az állományból nem lehetett modern hadsereget alkotni. A bevonultatási politika is problémákat okozott. A tiszti állományban sok volt a külföldi, főleg német és néhány angol tiszt. 1859-ben pl. a tisztek 52 %-a volt külföldi. Az ilyen parancsnokok nem sok bajtársias megértést tanúsítottak legénységük iránt.³⁰ A kormány büntetésként az egész Kossuth-féle hadsereget — mind a reguláris honvédeket, mind a helyi milíciát, a nemzetőröket — be akarta sorozni a birodalmi lobogó alá. 1849. augusztus 20-án megparancsolták, hogy a toborzó állomásokon 100 000 embernek kell jelentkeznie.³¹

Ez komoly hibának bizonyult. Sem a hadsereg, sem a közigazgatás nem tudott ilyen nagy számú újonccal törődni. Ráadásul 1849 elején már Kossuth sem tudott forradalmi hadseregébe elegendő katonát találni. A nemzetőrök csoportosan kezdték hazaszivárogni. A nyár vereséget hozott, így feltámadt a vágy a család és a polgári élet után. Az osztrák katonai szolgálattal szemben még nagyobb volt az ellenállás. Lényegében megbízhatatlan elemekké váltak azok a korábbi honvédtisztek, akiket a hajsza során elfogtak, s aztán közlegényként soroztak be a különböző birodalmi ezredekbe.³² Az újoncok gyakran kezdték egymás között politizálni, még rendőrségi besúgók jelenlétében is. Azt tárgyalták, hogy Haynaut agyonverik, a császárt felakasztják, és ha új felkelés lesz, akkor azonnal hazaszöknek.³³ A besorozott honvédeket őrizni kellett. Egy pécsi transzportból például minden tizedik katona elszökött.³⁴ Geringer jelentette Bécsbe, hogy a csendőrség képtelen elfogni minden szökevény újoncot, és sok újonnan összeírt katona rejtőzött el.³⁵ Több falu megtagadta, hogy akár egyetlen embert is küldjön a toborzóközpontokba.³⁶ Mások segítették a dezertőröket, illetve megfenyegették az újon-

30 G. E. Rothenberg: i. m. 42.

31 Gyűjteménye a „Magyarország számára kibocsátott legfelsőbb Manifestumok és Szózatoknak, valamint a cs. kir. hadsereg főparancsnokai által Magyarországon kiadott hirdetményeknek”. Buda, 1849. 138.

32 Gunther E. Rothenberg: The Habsburg Army and the Nationality Problem in the Nineteenth Century, 1815–1914. Austrian History Yearbook, 3 (1967) 74.

33 OL, AGY D 36, 410/1850.

34 OL, AGY D 36, 309/1850.

35 OL, AGY, Der Bevollmächtigte Kais. Commissär für die Civilangelegenheiten in Ungarn Karl Freiherr von Geringer, from 1851. K. K. Statthaltereien für Ungarn, D 51–55, D 51 Z 471 181/1851.

36 OL, AGY, Szentiványi Vince Pestii Ker. Főbiztos, D 77, 4661/1849.

cok őreit. Az a harminchét újonc például, aki Dunaföldvárról szökött meg, elvette őrei fegyverét és terrorizálta a paksi kollaboránsokat. A helyi közigazgatás vezetője katonaságot kért. Ezek rendben meg is érkeztek, de nem voltak hajlandóak foglalkozni a helyzettel. Az ügy megoldása arra a harminchat csendőrré maradt, akiknek az egész megye közbiztonságára is felügyelnie kellett.³⁷

Ahogy a rendszer konszolidálódott, a seregből elbocsátották a szabadságharc legtöbb veteránját, beleértve azokat is, akik potenciálisan veszélyeztették a katonai fegyelmet. Haynau elengedett minden 38 év feletti honvédet és nemzetőrt, az egyszülött fiúkat és azokat, akik 500 forintot vagy ennek megfelelő értéket beadtak a kincstárba. Komárom, az utolsó magyar erőd védői amnesztiát kaptak.³⁸ Még 1850 vége előtt a hadügyminiszter felmentette a szökésben, illetve börtönben lévő újoncokat, és azokat, akik a szolgálat alóli kibújás miatt bírósági tárgyalás előtt álltak.³⁹ Magyarországon ideiglenesen felfüggesztették az újoncozást.⁴⁰ Az uralkodó ugyan megkegyelmezett azoknak a katonatiszteknek, akik elhagyták a birodalmi hadsereget, de rangjukat nem kapták vissza.⁴¹ 1851 januárjában a volt honvédek több csoportját engedték el, a következő nyáron pedig a belügyminisztérium leállította a honvédek behívását.⁴²

Az 1851. október 12-i császári leirat elrendelte a hadsereg állományának csökkentését és a tartalék honvédekredek feloszlását. Több más ezredet is feloszlattak, illetve létszámukat csökkentették. A katonákat tömegesen küldték el korlátlan ideig tartó szabadságra.⁴³

1851 közepétől a bevonultatás rutinná vált, s a lakosság a mindennapi élet részeként fogadta el. A kormányzat óvatos maradt: a növekvő népesség ellenére a legtöbb vármegyének lényegében 1853-ban is ugyanannyi ezredet kellett kiállítania, mint 1817-ben.⁴⁴

2. táblázat

A Magyarország területén és Erdélyben kiállított gyalogezredek

Év	Magyarország	Ausztria	Csehország	Galfcia	Morvaország–Szi-lézia
1817	10	10	9	11	5
1853	14	9	7	11	4
1857	14	9	4	11	4
1860	23	9	10	13	4

37 OL, AGY, Augusz Antal Tolnai Ker. Főbiztos, 1500/1850. és 2605/1850.

38 Pesti Napló, 1850. március 3. 15., 16. és 18.

39 Az ausztriai birodalmat illető birodalmi törvény- és kormánylap, 1850. 1913.

40 Pesti Napló, 1950. április 9.

41 Uo.

42 Uo. 1851. január 17., augusztus 9.

43 Uo. 1851. október 30. és 31.

44 A. Wrede: i. m. I. 6. táblázat

Külön ezredeket Máramaros, Heves, Borsod, Bereg, Békés, Csanád és Csongrád vármegyékből állították ki. Ezekben ugyanis a lakosság növekedése jóval meghaladta az átlagot.

3. táblázat

A fenti magyar vármegyék népessége

Megye	Év			
	1821 ⁴⁵	1847 ⁴⁶	1857 ⁴⁷	1869 ⁴⁸
Máramaros	159 000	177 000	185 000	221 000
Heves–Borsod	369 000	320 000	350 000	528 000
Bereg	110 000	126 000	138 000	160 000
Békés–Csanád–Csongrád	167 000	368 000	483 000	514 000

4. táblázat

Magyarország lakossága

1787	9,4 millió
1828	13 millió
1851	13,2 millió
1869	15,5 millió

Forrás: Benda Gyula–Faragó Tamás: Népeség és mezőgazdaság Magyarországon (1770–1830). Bp. 1980. (Kézirat)

A köztisztviselők a sorozást általában évente egyszer, február és április között bonyolították le. A házasembereket, az idős szülők egyedüli gyerekeit, a közalkalmazottakat, a papokat, a tanárokat és a jól tanuló egyetemi hallgatókat felmentették a szolgálat alól.⁴⁹ A liberális centralisták demokratizálták az eljárást, egy ideig nem engedték, hogy készpénzfizetés ellenében elengedjék a katonai szolgálatot. Később a régi módszert újra alkalmazták, de olyan magas volt a mentesség ára, hogy ország a legtöbbször nemes sem engedhette meg magának. (A djf 1500 forint volt, ez az ország vezetői átlagos évi fizetésének felelt meg.⁵⁰) A behívott korosz-

45 *Ludovicus Nagy*: Notitiae politico–geographico–statisticae inelyti Regni Hungariae partiumque adnexarum. I–II. Buda, 1828–1829.

46 *Fényes Elek*: Magyarország leírása. Pest, 1847.

47 Az 1857-es népszámlálás. Bevölkerung und Viehstand von Ungarn (Stämmliche fünf Verwaltungsbiete). Nach der Zählung vom 31. October 1857. Wien, 1859.

48 A magyar korona országában az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei a hasznos házi állatok kimutatásával. Pest, 1871.

49 Religio 42 (1858) 329–333.

50 Az ausztriai birodalmat illető birodalmi törvény- és kormánylap, 1857. 376. skk.; OL, AGY, K. K. Militär- und Civil Gouvernement für Ungarn, D 39–48, Polizei Section, D 44, 3701/1854.

tályok csak 10–25 %-ának kellett ténylegesen letöltenie a szokásos nyolc évet. 1856-ban például a budai kerületben 30 114 embert írtak össze katonai szolgálatra. A mentességi díjat csak hatvanhét fizette meg, 3975 fő minden indoklás nélkül volt távol, és az 1851. évi népszámlálás óta 8542 fő elköltözött, emigrált, illetve meghalt. A ténylegesen behívottak száma 3940 fő volt.⁵¹

A munkaerő elvonása nem volt túl nagy. A titkosügynökök kevés panaszt jelentettek. Az egyik ilyen ügynök szerint a sorozással kapcsolatos panaszok abban a pillanatban megszűntek, amikor a honvédeket és nemzetőröket elbocsátották.⁵² 1852-ben Heyntzal dandártábornok jelentette, hogy körzetében terjed az elégedettség a sorozások miatt.⁵³ Két évvel később a katonai ügynökök a parasztság köréből hasonló hangulatról tettek jelentést. Tény, hogy 1854-ben nagy kontingenst biztosítottak a nagyváradi kerület önkénteseinek összeírásával.⁵⁴

Egy korabeli rendőrujság kerületenként közölte a katonai szolgálat elől bújkáló körözött személyek nevét 1852 és 1854 között. 1852 első felében a listán Szabolcs vármegyéből csak hatvankilenc, Somogyból kettőszáznegyven, Békésből százharminchárom, Abaúj-Torna vármegyéből pedig hatszázötven név szerepel. Az év végére a szabolcsi listán már hétszázhatvanegyen szerepeltek. A következő évben a somogyi névsor ötven főre csökkent, ez a lakosság 0,2 %-a. Nyitra vármegyéből, mely az egyik legnagyobb magyar megye volt, csak száznegyvenkilenc főt közöltek. A népes Nagyváradon a rendőrség csak tizenhat főt körözött szolgálat alóli kibújás miatt.⁵⁵ A sorozás ritmusát csak az évtized vége felé zavarták meg nehéz időszakok, politikai bajok és katonai vereségek.

1859-ben a 46. Gróf Jellasics gyalogos zászlóalj panaszkodott arról, hogy az újoncok körében nagyon gyakori a dezertálás.⁵⁶ A soproni körzet közhangulatáról szóló jelentésben először beszélnek a sorozással szembeni ellenállásról és ennek okául a munkaerőhiányt jelölik meg.⁵⁷ A Stimmungsberichtet író számított annak a lehetőségére, hogy felfegyverzett bűnözők, akik önként vállalták a szolgálatot, csatlakozhatnak a dezertőrökhöz, s ez veszélyt jelenthet a közrendre. Egy másik jelentésben őszintén leírták, hogy az ún. önkénteseket most „kötéllal fogdos-ták”.⁵⁸ A következő évben egyre több szabadságolt katona nem tért vissza egységéhez. A katonai hatóságok azonban vonakodtak az ilyen fegyelemcsökkentő események elismerésétől, mert ez károsította volna a katonai hírnevet és a hadsereg tekintélyét.⁵⁹ Gömör vármegyében az oszgyai parasztok nyíltan tárgyaltak azokról a módszerekről és eszközökről, amivel meggátolhatják az ifjúság besorozását. Zemplén vármegyében a parasztok a nemesség megújult politikai ellenállásában látták annak okát, hogy a behívandók kontingensét megemelték.⁶⁰ Az 1860-ra kirozott sorozást fel kellett függeszteni. A parasztok örültek.⁶¹

51 OL, AGY, K. K. Statthaltereil Abteilung Ofen, D 118–122, D 118, 6785/856.

52 OL, AGY, D 55, 6255/1852.

53 Uo. D 44, 407/1852.

54 Uo. 3701/1854.

55 Polizei Blatt. Personensbeschreibungen und Citationen, 1852–1854.

56 OL, AGY D 44, 788/1859 geh G/präs.

57 Uo. 1101/1859.

58 Uo. D 46, 4621/1859. és 5459/1859.

59 OL, AGY, K. K. Statthaltereil für Ungarn D 161–163, D 161, 81/1860.

60 Uo. D 162, 87/1860.

61 Uo. D 44, 279/129 g; D 46, 8903 és 1922 M.I./1859.

A hadseregnek nyújtott szolgáltatások

A beszállásolások, a kényszermunka és a hadsereg időnkénti beavatkozása a polgári életbe problémákat okozott a parasztek és a katonák viszonyában. Ugyanakkor a katonák bevetése az árvízkárosultak megsegítésében és a természeti katasztrófák, pl. árvizek megelőzésében viszont csökkentette a hadsereg és az alsóbb osztályok közti feszültséget. A parasztság általánosan apolitikus magatartása, amelyet részben az 1850-es években megnövekedett életszínvonal okozott, hozzájárult a rend megteremtéséhez Magyarországon és ennek megfelelően csökkent a hadsereg rendőri funkciója.

1849-ben Magyarországon a három hadsereg jelenléte hatalmas terhet jelentett a lakosság számára. A gazdasági nehézségek a parasztságot sújtották legjobban, mivel ők látták el a katonákat elsődlegesen étellel, szállással és közlekedési eszközökkel. Egy megyei tisztviselő szerint Pest vármegyében több csapat volt, mint amennyit a lakosság valójában élelmezni tudott. A megmaradt termés nem volt elég a falusiak ellátására. A helyzet akkor vált kritikussá, amikor az osztrák hadsereg a parasztek létfontosságú igavonó állatait kezdte rekvirálni.⁶²

Vác városa azért panaszkodott, hogy a tizenöt lovashadosztály és a 2700 ló jelenléte a lakosság elszegényedéséhez vezetett.⁶³ A probléma gyakran az volt, hogy a körzetek között a beszállásolási kötelezettségeket nem tisztességesen osztották szét.⁶⁴ A beszállásolásért ekkor még nem fizettek, de az új vármegyei tisztviselők tiltakozásának volt hatása Budán.⁶⁵

1851-ben a hadsereg számára nyújtott szolgáltatásokat új törvény szabályozta: laktanyákat építettek, a készpénzfizetést kötelezővé tették és megkísérelték a terhek igazságosabb elosztását.⁶⁶ A szabadságharc alatt a birodalom hadserege által megrendelt, de ki nem fizetett szolgáltatásokat leírták az adóból.⁶⁷ Az 1850-es években a sereg vagy készpénzzel, vagy adócsékkel, vagy a kettő kombinációjával fizetett. A csekkhasználat néha gondokat okozott a készpénzhiányban szenvedő vidékeken. Egy Trencsén vármegyei jelentés szerint a sereg raktáraiból történő élelmiszerszállítást eredetileg készpénzzel fizették volna, de ezt adócsékkel helyettesítették és a pár fillér, amit ezen felül kaptak a parasztek, arra sem volt elég, hogy az igavonó állatok takarmányát a két-három napos útra megvegyék.⁶⁸ A krími háború alatt a nehézségek megsokszorozódtak. Ekkor hatalmas osztrák egységek keltek át Magyarországon a birodalom keleti és déli szélei felé. 1855-ben pl. az Első Lovashadtest több mint három hónapig tartózkodott Kassa vármegyében. Az emberek panaszkodtak és bizonygatták, hogy a katonák Galíciában, Bukovinában és Erdélyben fizettek és jobban bántak házigazdáikkal.⁶⁹ Más területekről

62 OL, AGY, D 77, 4238/1849.

63 Uo. 92/1850.

64 OL, AGY, D 55, 6255/1850.

65 OL, AGY, D 51, 1368/G–1851; OL, AGY, D 77.

66 *Sashegyi O.*: i. m. 45.; Pesti Napló, 1851. július 14. — Az Országos Levéltárban tizenhét hatalmas iratcsomó foglalkozik egyetlen körzet kártérítési ügyeivel, illetve a hadsereg által igénybe vett szolgáltatások kifizetésével: OL, AGY, K. K. Districts-Regierung, Pest D 96–108, D 97, 53/1851.

67 *Sashegyi Oszkár* (szerk.): Munkások és parasztek mozgalmai Magyarországon, 1849–1867. Bp. 1959. 82.

68 OL, AGY, D 44, 816/1852.

69 Uo. 772/1855.

is jelentettek be hasonló panaszokat.⁷⁰ Pedig az előző évben nem voltak ilyen súlyos problémák. A Hetedik Csendőrezred jelentése szerint a kassai kerületben a rendkívüli beszállásolás és igavonó állat iránti követelmények ellenére sem érezte elégedetlenségét a lakosság. A helyi helytartói hivatal (ugyanebben a kerületben) észlelte, hogy a falusiak minden tőlük telhetőt megtesznek, noha a jelentés utalt a politikai feszültségre. A pesti és nagyváradi kerületek tisztviselői pedig megdöbbenésüknek adtak hangot azért, hogy a parasztok szállítási kötelezettségeiknek „pontosan és készségesen” tettek eleget, még az aratási időszakban is.⁷¹

Az együttműködés oka inkább politikai, mint gazdasági volt. A Stimmungsberichte kimutatják a parasztság teljes érdektelenségét a keleti kérdés és más, külpolitikai ügyek iránt. Csak a szállításból és a beszállásolásból eredő különjövedelmek, illetve a megemelkedett mezőgazdasági árak számítottak. 1854-ben jó volt az aratás, ennek ellenére az árak állandóan emelkedtek. A kortársak ezt a hadsereg ellátási szükségleteinek tulajdonították.⁷² 1855-re a megnövekedett kereslet már akadályozta a termelést, a csekkék összezavarták a parasztok számításait. Amikor a beszállásolást egy közösség megbüntetésére használták, fel-fellobbant az ellenállás is.⁷³ A parasztság zöme azonban együttműködött a hadsereggel. Nem vetettek fel biztonsági kérdéseket és nem voltak túl ellenségesek a hadsereggel szemben.

1849 kivételével 1849 és 1867 között kevés nyilvántartott parasztzavargás volt Magyarországon. A politikai megmozdulások száma is kevés volt, ha ezt a korábbi közterületekből, illetve a földbirtokokból való foglalások, valamint a szerződészegések számához viszonyítjuk. A konfliktusoknak kevesebb, mint 10 %-a végződött sebesüléssel vagy halállal.⁷⁴

A magyar parasztság történetében nem 1849 augusztusa, a világosi fegyverletétel, nem 1860, a neoabszolutizmus vége volt jelentős dátum, hanem 1848, 1853 és 1862 áprilisa. Az 1848-ban elindított jogegyenlősítés 1853-ban fejeződött be, az 1860-as évek elejéig pedig csökkentek a hatóságok és a parasztság közötti konfliktusok. Miután azonban visszatértek a Habsburg-ellenes megyei tisztviselők, a viszony ismét romlani kezdett.⁷⁵ (Lásd I. és II. grafikon.)

1850-től a törvények érvényesítése mindig a csendőrség hatáskörébe tartozott. Ez az új rendőri erő, amely 1500 tagból, főleg hadviselt magyarokból állt, ritkán kérte a hadsereg segítségét. A csendőrség hamar tekintélyt szerzett a lakosság körében. A csendőrségtől mindenki félt, beleértve a hadsereget is, s ennek eredményeképpen a parancsnokok nemigen akarták bevetni csapataikat a politikai elnyomásba. A hadsereg szerepe és hatása a politikai eseményekben fokozatosan csökkent. Az országban 1850 novemberétől elválasztották a polgári és a katonai közigazgatást. A katonai bíróságokat már júliusban kizárták a polgári tisztviselők és az oktatási intézmények feletti ítélkezésből. Ennek ellenére a katonai törvényesékek aktívak voltak és 1854 novemberéig széles ítélkezési jogkörrel rendelkeztek. Ekkor, a krími háború közepén feloldották a szükségállapotot.⁷⁶ A magyar

70 Uo. 1771/1853., 1755/1855.

71 Uo. 3701/1854.

72 Uo. 554/1854., 117/1855., 1755/1855.

73 *Sashegyi O.* (szerk.): i. m. 62–68., 137.; Pesti Napló, 1851. július 10.

74 *Sashegyi O.* (szerk.): i. m. passim.

75 *Szabad György*: Forradalom és kiegyezés választóján (1860–61). Bp. 1967. passim.

76 *Sashegyi O.*: i. m. 222–223.

kortársak ezt az utóbbi fejleményt nem értették, mivel akkor a háború a határokhoz közel folyt.⁷⁷ A közvéleményt a továbbiakban még az is zavarta, hogy az állandó hadsereg létszámát 109 000 főre csökkentették, de ezzel párhuzamosan a Harmadik Hadsereget felkészítették a háborúra.⁷⁸ Tény, hogy Magyarország több vidékén mérföldnyire nem volt egy katona sem.⁷⁹ A főparancsnokság annyira biztonságosnak érezte a helyzetet, hogy magyar egységekkel helyettesítette azokat a helyőrségi zászlóaljkat, amelyeket délre indítottak az oroszok ellen.⁸⁰

1857-ben a Harmadik Hadsereg további csökkentését rendelték el, a katonai biztonsági erők egyidejű feloszlásával.⁸¹ A főparancsnokság meg volt arról győződve, hogy Magyarországon a hadseregnek nem kell aktívan részt vennie a politikai vezetésben. A katonai erők belső kohéziójának gyengeségét az 1850-es években nem lehet annak tulajdonítani, hogy az osztrák hadseregnek nehéz terhet jelentett a belső biztonság fenntartása, s ez destruktív hatással járt.⁸² Solferinót sem lehet azzal magyarázni, hogy Ausztria nem tudta teljes fegyveres erejét felváltatni 1859-ben, mert állítólag Magyarországon és Horvátországban nagy erőkre lett volna szüksége a felkelések miatt.⁸³ A magyar egységek 1859. évi olaszországi viselkedésének, a tömeges dezertálásoknak és az általános megbízhatatlanságnak a magyarázatát is máshol, nem a magyar belső helyzetben kell keresni. Ez valószínűleg az emigrációs propaganda és a büntetésből besorozott korábbi Kossuth-tisztek hatása volt.

1849 és 1859 között a nemesség legradikálisabb szárnya vagy száműzetésben, vagy a hadseregben volt, vagy elrejtőzött az országban, de politikailag hitelét veszítette. A rezsim elleni ellenállás csak minimális lehetett. Az arisztokrácia a dzsentri támogatásával kampányt folytatott a liberális centralisták ellen, de nem sikerült politikai engedményeket elérnie, annak ellenére sem, hogy segített a reformista kabinet megbuktatásában. Ezt ugyanis a magyarok számára egy rosszabb követte: az abszolutista centralista rezsim. A középnemesség híuen alávetette magát az arisztokrata ókonzervatív vezetésnek, türelmesen várta az engedményeket, szilárdan együttműködött, nem okozott bajt és nem igényelt katonai közbelépést. Csak Solferino után kellett a hadsereget bevetni a magyar városokban, hogy megfékezzék és elnyomják a dzsentri vezetete tüntetőket, amikor a magyar nemesség újra felfedezte a Habsburg birodalom gyengeségét és elbocsátotta a tehetetlen ókonzervatív vezetését.

Az osztrák liberális centralistákat elsöpörték, az abszolutista centralisták hitele összeomlott a harcmezőn. Most jött el az a pillanat, amikor a dzsentri kinyúlhatta a kezét a politikai hataloméért, egy olyan megegyezésért, amely — legalább Magyarországon — a Habsburg hadsereget a magyarral váltotta fel.

A kiegyezést 1867-ben megkötötték.

Egy évvel később létrehozták az új hadsereget.

Fordította: Cseke Ágnes

77 OL, AGY, D 44, 1351/1854.

78 *Paul W. Schroeder: Austria, Great Britain and the Crimean War.* New York/Ithaca, 1972. 85.

79 *Sashegyi O. (szerk.):* i. m. 225.

80 OL, AGY, D 44, 3701/1854.

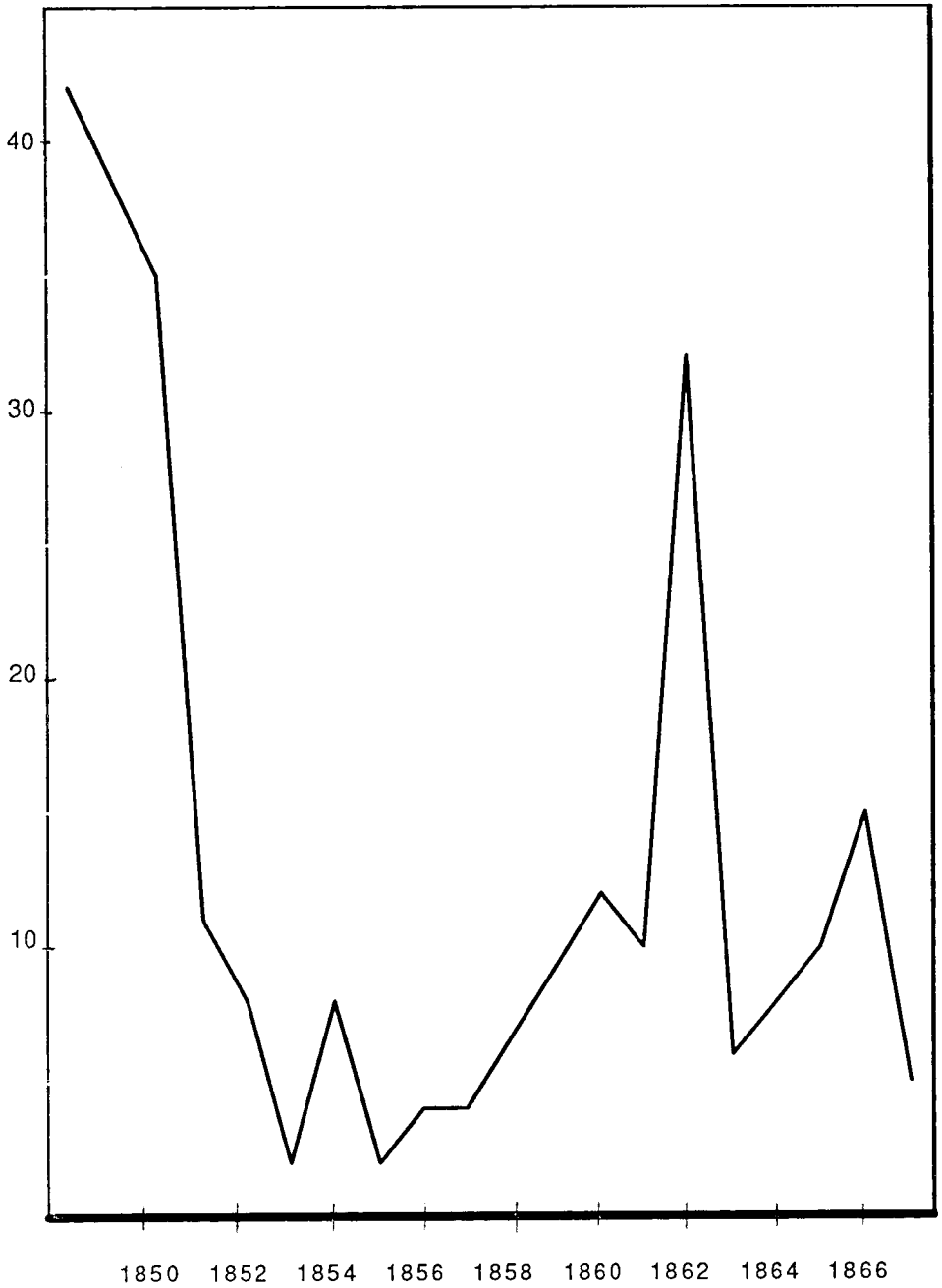
81 Uo. 10/1858.

82 *G. E. Rothenberg: The Army* i. m. 46.

83 *G. E. Rothenberg: The Habsburg Army* i. m. 74.

Parasztmozgalmak és tüntetések Magyarországon, 1849 és 1867 között

Incidensek száma

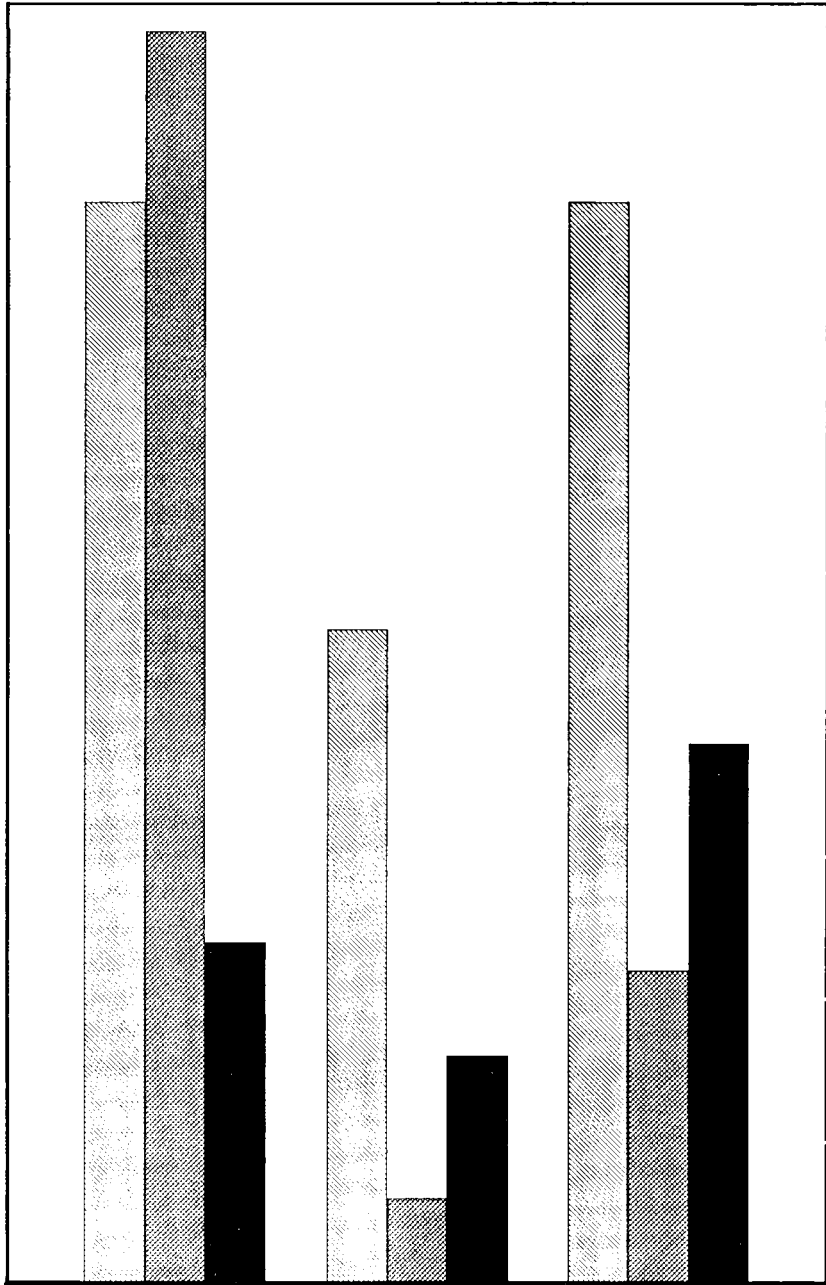
A parasztmozgalmak és tüntetések típusai Magyarországon, 1849–1867

Incidensek
száma

45

30

15

1849–1854

1855–1860

1861–1867

törvénytelen földfoglalás

tömeges szerződészegés

politikai tüntetések